

TOURISM

Особливості та наслідки формування перцепційно-когнітивних образів території Тернопільщини як інструмент розвитку туризму та рекреації в регіоні

С. О. Дем'яненко, Ю. А. Мушинська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: smuga@i.ua

Paper received 29.11.19; Accepted for publication 11.12.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-214VII36-16>

Анотація. Досліджено особливості формування перцепційно-когнітивних образів територій та визначено їх вплив на рекреаційно-туристську діяльність. Вперше здійснено аналіз формування українцями перцепційно-когнітивних образів Тернопільщини за допомогою методу анкетування та візуалізації отриманих результатів, а також запропоновано основні шляхи регуляції рекреаційно-туристської діяльності в регіоні. Результати дослідження полягають у створенні географічних образів, що відображають сприйняття потенційними рекреантами території Тернопільської області.

Ключові слова: перцепційно-когнітивний образ простору, ментальний образ, імажинальна географія, образно-географічні дослідження, Тернопільщина.

Вступ. Географічна наука XXI століття, у процесі свого інтенсивного розвитку, усе більше характеризується інтеграційними явищами та потребує глобального переосмислення своїх цілей та можливостей як таких та постає полем суміжності і дотику як природничих, так і соціальних наук. Сучасна географія, у її класичному тлумаченні «простору», уже відповідає не тільки на питання «де?», але й пояснює чому та яким чином дане поняття інтерпретується в цілісну систему перцепційно-когнітивних образів у людському сприйнятті. Вивчення таких феноменальних ідеалістичних утворень у мисленнєвому процесі, зокрема рекреанта, відіграє потужну роль у розумінні основних факторів, мотиваторів та особливостей подорожей у житті кожної особистості та її сприйняття простору як такого. Територія Тернопільської області характеризується більш ніж достатньою кількістю туристсько-рекреаційних ресурсів, проте рівень розвитку туризму та соціально-економічна ситуація загалом, в даному регіоні, позиціонується як одна із найгірших в межах України. Саме тому дане дослідження є актуальним, оскільки відображає бачення потенційними рекреантами, у перспективі відвідуваної території, може репрезентувати наявні проблеми та найбільш депресивні місцевості в межах регіону у контексті здійснення рекреаційно-туристської діяльності.

Короткий огляд публікацій за темою досліджень. Станом на сьогоднішній день, рівень вивчення особливостей та результатів формування образів територій є недостатньо реалізований в межах території України на фоні подібних досліджень закордоном. Найвідомішими, сьогодні, науковцями в галузі поведінкової та імажинальної світової географії є Дж. Голд, Н. Замятін, А. Ісаченко, Р. Солсо, Б. Верлен, К. Лінч, Р. Хартшорн, М.Ф.Шенк. В Україні питаннями імажинальної географії, як складової соціальної географії, займалась Л. Немець, дослідження поняття «географічного образу» як такого та географічного образу територій різних рівнів представлені в роботах Л. Зеленської, О. Афанасьєва, В. Кулакова, М. Влах, Д. Ляшенко, О. Гродзин-

ської, К. Кудирко, Г. Підгрушний, К. Мезенцев розглядали географічний образ як фактор територіальної ідентифікації населення та встановили зв'язок між формуванням образу та уявленнями населення про привабливість чи непривабливість території [9]. Ґрунтовні дослідження формування образів територій регіонів України були проведені добровільним громадським об'єднанням «Товариство дослідників України», за допомогою методики перцепційного аналізу, соціологічного опитування та створення перцепційних карт регіонів України, було вивчене індивідуального сприйняття природних, історико-культурних та соціально-економічних об'єктів, які найбільше презентують регіони України [6].

Загалом, у більшості образно-географічних досліджень, важливу роль відігравали образні властивості територій та характеристика географічного простору (місцевостей, ландшафтів, регіонів, країн, територій) зокрема. У них не було чіткого розуміння важливості і принциповості вивчення географічних образів як таких, що репрезентують глибинні, основні риси конкретних географічних просторів і, в той же час, ефективно виражають ті чи інші суспільні (культурні, політичні, соціально-економічні) явища і події. Станом на сьогоднішній день, проблема вітчизняних образно-географічних досліджень полягає в тому, що приділяється надто мало уваги факторам формування образів та їх практичному застосуванню.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей формування українцями перцепційно-когнітивних образів території Тернопільщини та вивчення їх можливого практичного застосування у рекреаційно-туристській сфері. Об'єктом даного дослідження виступає територія Тернопільщини, як перспективний, на наш погляд окремий туристсько-рекреаційний регіон із всіма притаманними йому наборами однойменних ресурсів та умов. Предметом є відображення українцями процесу формування перцепційно-когнітивних образів даної території та їх безпосередня репрезентація, вплив на вітчизняну рекреаційно-туристську інду-

трію.

Матеріали та методи. Для досягнення вищевказаних завдань ми використовували такі методи: аналізу літературних джерел, анкетування, моделювання, абстрагування, візуалізації отриманих результатів досліджень тощо.

Основні результати та обговорення. У процесі розвитку культури певної території та в контексті відношення «людина – навколишнє середовище» географічний простір, усе в більшій мірі, розуміється як система певних образів. Географічні образи є складовою географічних уявлень, що формуються певним соціальним утворенням в обмежених часових рамках та за різного роду обставин. Вони формуються в різних сферах людської діяльності та культивуються для більш ефективного досягнення будь-якої поставленої мети. В абсолютному наближенні ідеальний або максимально ефективний географічний образ можна ототожнити із географічною реальністю. Однак, у такому процесі відбувається постійна трансформація як самих географічних образів, так і їх певних сполучень або систем їх зв'язку із варіативністю соціокультурних контекстів і зі змінами цілей певної людської діяльності та умов їх здійснення [7]. Образ, в широкому сенсі, відображає так званий «рельєф» культури, при цьому будучи одночасно культурою у її вищих проявах, є частиною реальності та може змінюватися разом з нею. У той же час, образ виступає фактором динаміки реальності [9].

Образ території характеризується як феномен динамічний та постійно змінний у своєму стані. Рекреаційна географія розглядає туристський образ території не тільки у просторі, але й в часі. Він здатний еволюціонувати відповідно до зміни самого об'єкта (території) та особливостей суб'єкта (туриста, дослідника) [10].

Перцепційно-когнітивний образ території є основою формування географії туристських потоків, відіграє важливу роль в організації вільного часу людини, відображає пріоритети її особистісних уподобань, ставлення до навколишнього простору та можливості його використання у відпочинковій діяльності. Формування туристичного образу території є процесом складним та взаємозумовленим суб'єктом та об'єктом дослідження. Феномен існування географічного образу території прямо залежить від психологічних особливостей сприйняття навколишнього світу індивідом та може корелюватися відповідно до змін у психічному стані особистості та її рівня освоєння тієї чи іншої території.

Можливості практичного застосування знань про формування перцепційно-когнітивних образів у відпочинковій сфері можуть бути виражені через: конкретне відображення ситуації бачення українцями державної території у контексті здійснення рекреаційно-туристської діяльності; виявлення проблем туристської індустрії в окремих перспективних регіонах України та шляхів їх вирішення; можливе регулювання географії внутрідержавних туристських потоків; можливість виходу окремих територіальних структур в межах нашої держави на якісно новий соціально-економічний рівень розвитку; пріоритетне виділення раціонального використання ресурсів окремих територій у контексті реалізації їх рекреаційно-туристського потенціалу тощо.

Географічний образ подорожі унікальний, на відмі-

ну від інших географічних образів у ньому домінують механізми яскраво вираженого усвідомлення, осмислення простору, тобто всередині нього є так зване мисленнєве ядро, що розвиває його у процесі інтенсивнішого пізнання реального простору [11].

Виокремлення факторів формування туристського образу території має важливе значення при виробництві туристичних послуг, оскільки кожна територія має своє неповторне поєднання чинників, і як наслідок, для кожної території або країни повинна розроблятися своя стратегія розвитку туризму. На основі аналізу джерел [2, 3] нами були виділені основні фактори формування туристського образу території: соціально-економічні фактори: економічний (рівень життя), демографічний (урбанізація), інфраструктурний (транспортний), фактор ЗМІ; фактор географічного положення; фактор природних умов і рекреаційних ресурсів; політичні фактори; екологічні фактори; культурно-історичні фактори.

Головною закономірністю моделювання географічних образів є: чим більше факторів мають вплив на формування і розвиток певного географічного образу, тим складніша його структура. Відповідно, чим менше факторів, - тим простіша структура образу; чим простішою є система географічного образу, тим більша імовірність її швидкого розпаду в результаті зовнішніх факторів і внутрішнього дисгармонійного розвитку, чим більша різноманітність соціокультурних контекстів формування географічного образу, тим більша імовірність створення високоєфективних моделей географічного образу [4, 5].

Для відображення особливостей впливу образно-географічного моделювання на географічну науку та різні сфери життєдіяльності людини, включаючи рекреаційно-туристську, нами була обрана територія Тернопільщини, як одна із найбільш перспективних у даному контексті в межах нашої держави. Добре відомим є той факт, що дане адміністративно-територіальне утворення характеризується досить потужною ресурсною базою для функціонування відпочинкової діяльності, проте сформованої туристської інфраструктури, постійних міграційних потоків в межах області як таких немає. Для того, щоб зрозуміти причини соціально-економічної депресивності такої перспективної території, на наш погляд, було б доречним застосувати методи інтерпретації та візуалізації бачення даної території потенційними рекреантами, що проживають в її межах та поза ними. Для зазначених раніше цілей ми скористались методом анкетування, що передбачав заповнення респондентами різного віку, найрізноманітніших професійних орієнтацій та диференційованих за територіальною приналежністю, заздалегідь складених анкет, що являли собою набір із 8 найбільш значущих для наших досліджень питань: стать респондента; його вік; регіон проживання на час заповнення анкети; сфера професійної реалізації; викликаний регіоном дослідження асоціації культурного характеру мовного поля; найяскравіші, на особистий погляд респондента, маркери Тернопільщини архітектурно-сакрального поля; маркери природного поля; запитання із закритою відповіддю чи є на думку респондента територія Тернопільщини перспективною у розвитку туризму.

Одними із найважливіших факторів суб'єктивного

характеру, що мають вплив на формування перцепційно-когнітивних образів території конкретною особистістю є її світогляд, стиль життя, певні уподобання, переваги тощо. Усі ці складові індивідуальності потенційного рекреанта тим або іншим чином будуть залежати від його віку. Із більшою тривалістю свого життя у людини накопичується різного розміру та наповнення багаж знань, що пізніше стає основою виникнення певних асоціацій із територією. Із зростанням віку респондента, збільшується його здатність до критичного аналізу та до об'єктивного характеру порівнянь. Чим молодшим є потенційний рекреант, тим безпосереднішим, безупередженішим є його погляд на ту чи іншу територію. У даному контексті важлива також роль пам'яті, проблеми із якою можуть бути характерні для осіб старшого та похилого віку. Відповідно до цього, нам вдалось актуальним дослідити кількість та значення перцепційних маркерів території Тернопільщини у відповідях респондентів різного віку [1].

У проведеному анкетуванні взяли участь особи віком від 16 до 65 років. Залежність між кількістю вказаних асоціативних одиниць та віковою категорією опитаних осіб виглядає наступним чином: Особи шкільного віку (16-17 років) - 2-5 асоціацій; особи юнацького віку (студенти 17-23) - 5-12 асоціацій; особи молодого віку (23-44 років) – 7-13 асоціацій; особи старші 45 років - 3-12 асоціацій. Варто також звернути увагу на те, що особи шкільного, юнацького та молодого віку мали більшу кількість асоціацій із Тернопільщиною в межах мовного поля. В той час, як особи старші 45 називали більшу кількість асоціативних одиниць природно-ресурсного та сакрально-архітектурного полів. Звичайно, прив'язувати кількісну та якісну характеристику відповідей виключно до віку респондентів не має сенсу, адже особливості індивідуальності людини можуть знівелювати усі упередження стосовно тієї чи іншої вікової категорії. Проте, проаналізувавши отримані результати, частково відображені вище у таблиці, очевидним є той факт, що найбільшу кількість асоціацій назвали особи молодого віку.

Приналежність респондента до професійної сфери, що безпосередньо пов'язана із вивченням простору у всіх його можливих аспектах використання, в тому числі і рекреаційно-туристського, повинна відображати його інтегрованість у різних галузях географічної науки. Так, участь у нашому дослідженні взяли особи, що вивчають географію або туризм у вищих навчальних закладах нашої держави (39%) (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Сумського державного університету, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки і т.д), викладачі цих вищих навчальних закладів, учителі географії, методисти на географічних факультетах тощо та особи інших професій (61% від загальної числа респондентів).

Аналіз відповідей респондентів відобразив відповідність обізнаності кваліфікованих осіб у галузі географії порівняно із відповідями респондентів, що представляють інші спеціальності. Представники інших професійних сфер відповідали на поставлені в анкетуванні запитання по-різному, зважаючи на потужний набір факторів суб'єктивного характеру, а також непринале-

жність до географічної науки та, як наслідок відсутність, так званого географічного мислення.

У контексті аналізу формування перцепційно-когнітивних образів території досить вагоме значення має фактор територіальної приналежності до неї того чи іншого індивіда, що розглядає цю територію у перспективі відпочинку. Досить цікавою, на наш погляд, виявилась інформація стосовно проінформованості тамтешніх жителів щодо наявних в межах їх освоєного простору ресурсів природного та історико-культурного характеру, що можуть безпосередньо бути задіяні у розвитку місцевого туристичного господарства. Оскільки ми вважаємо, що будь-який розвиток, перш за все, повинен починатися із усвідомлення та прийняття актуальної ситуації зацікавленими сторонами та у подальшому її вжитку у ті чи інші види конкретних заходів.

Серед вибірки опитаних респондентів 34%, станом на час заповнення анкети, проживали в межах Тернопільської області. На жаль, рівень обізнаності про ресурсний потенціал Тернопільської області самим населенням даного адміністративно-територіального утворення, на наш погляд, є вкрай недостатнім. Так, найчастіше повторюваними маркерами природно-ресурсного поля місцевими жителями даної території були: Дністровський каньйон та річка Дністер, Джурицький водоспад, Тернопільське озеро (що насправді за своїм генезисом є об'єктом антропогенного походження) та річка Збруч. У свою чергу, найчастіше згадуваними у відповідях мешканців Тернопільщини маркерами сакрально-архітектурного поля були Свято-Успенська Почаївська Лавра, Духовний центр у с.Зарваниця, Бучацька ратуша, Збаразький замок та руїни замку в м. Кременець. Щодо найпоширеніших маркерів мовного поля Тернопільщини, названих її жителями були баптисти, католики, Сергій Притула, Соломія Крушельницька тощо.

Проаналізувавши відповіді вибірки опитаних респондентів, які проживають поза межами Тернопільської області (66% від загальної кількості опитаних) серед згадуваних маркерів природного поля можна виділити такі об'єкти Дністровський каньйон, річка Дністер, Джурицький водоспад, печери «Оптимістична», «Млинки» «Вертеба», Природний заповідник «Медобори», Подільська височина, Кременецькі гори, річка Збруч та річка Стрипа. Найчастіше згадуваними маркерами сакрально-архітектурного поля (у відповідях респондентів, проживаючих поза межами Тернопільської області) були Свято-Успенська Почаївська Лавра, Збаразький замок, руїни замку в м. Кременець, Тернопільський палац, Сидорівський замок, Єврейський цвинтар, Домініканський костюл у м.Чортків. Найпоширенішими маркерами мовного поля Тернопільщини серед жителів, які проживають поза межами області, виявились Степан Бандера, Іоан Пінзель, Сергій Притула, битва під Збаражем. Загалом, дуже мало проанкетованих осіб згадали, для прикладу, у своїх відповідях печерний комплекс на південному сході області, Подільські Товтри, Природний заповідник «Медобори», Сидорівський замок, Іоана Пінзеля, фестивалі тощо, що були вказані в анкетах українцями, котрі проживають поза межами Тернопільщини.

Висновки. Аналіз результатів проведеного анкету-

вання показав, що бачення українцями території Тернопільщини, у контексті здійснення відпочинкової діяльності, є неповним з точки зору обізнаності респондентів стосовно можливостей та переваг відпочинку в даних просторових межах.

На нашу думку, заходами, що могли б покращити рівень обізнаності населення Тернопільщини та українців загалом про рекреаційно-туристські ресурси області та як наслідок сформувати якісно новий груповий туристичний образ можуть бути: шкільна туристсько-краєзнавча діяльність; пропагування території у засобах масової інформації; створення громадських об'єднань, інтереси яких безпосередньо відображатимуть необхідність розширення рекреаційно-туристської пропозиції в межах регіону; видання періодичної літератури у вигляді інформаційних брошур, що повинні пропагувати інформацію про найважливіші рекреаційно-туристські об'єкти, можливі потенційні види рекреаційної діяльності; розробка та випуск неперіодичної літератури у вигляді візитівки регіону, що повинна вмещувати фотозображення найяскравіших

дестинацій, картографічні матеріали і т.д.; створення сучасних інформаційних веб-сторінок, орієнтованих на користувача тощо.

Перспективи використання, отриманих в ході дослідження, результатів у розвитку рекреаційно-туристської індустрії Тернопільщини полягають у: візуальному відображенні ситуації бачення українцями території Тернопільщини у контексті здійснення рекреаційно-туристської діяльності (створення образно-географічної карти); виявленні конкретних депресивних місцевостей в межах Тернопільської області у контексті здійснення туристської індустрії (західні та центральні регіони); прогнозуванні подальших можливостей регулювання географії туристських потоків через досліджувану область; отримання можливостей виходу даного регіону в межах нашої держави на якісно новий соціально-економічний рівень розвитку; пріоритетному виділенні раціонального використання ресурсів досліджуваної території у контексті реалізації її рекреаційно-туристського потенціалу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брунер Дж. Психология познания. Дж. Брунер, М.: Прогресс, 1977. - 412 с.
2. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии. Пер. с англ./Авт. предисл. С. В. Федулов. Дж. Голд, М.: Прогресс, 1990. - 304 с.
3. Завалова Н. Д., Ломов Б. Ф., Пономаренко В. А. Образ в системе психической регуляции деятельности. [Текст]/Н.Д. Завалова, Б.Ф. Ломов, В.А. Пономаренко, М., 1986. - 174 с.
4. Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов. [Текст]/Д.Н. Замятин, М.: Знак, 2006. — 488 с.
5. Замятин Д. Н. Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии. [Текст]/Д.Н. Замятин, Смоленск: Ойкумена, 1999. — 256 с.
6. Колотуха І., Остапенко П., Андріян О. Перцепційні дослідження регіонів України [Е. ресурс]/Режим доступу <http://tdukr.com/uk/pages/page/percepcijni-doslidzhennya-regioniv-ukrayini/>
7. Новиков А. В. Культурная география как интерпретация территории [Текст]/А.В. Новиков//Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. Вып. 13. Проблемы общественной географии. М., 1993.
8. Підгрушний Г.П., Мезенцев К.В. Привабливість для проживання людини: методологічні та прикладні аспекти дослідження. Український географічний журнал, 2015, №1, с.32-41.
9. Lowenthal D. Geography, experience and imagination: towards a geographical epistemology [Текст]/Annals of Association of American Geographers. 1961. № 37. P. 1–5.
10. Foucault M. Questions on Geography [Текст]/Foucault M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977/Ed. by G. Gordon. Brighton; Sussex: Harvester Press, 1980. P. 63–77.
11. White N. R., White P. B. Travel as transition. Identity and place [Текст]/Annals of Tourism Research. 2004. Vol. 31. № 1. P. 200–218.

REFERENCES

1. Bruner Dzh. Psychology of knowledge./Dzh. Bruner, M.: Progress, 1977. - 412 p.
2. John R. Gold. Psychology and geography: Basics of behavioral geography. Translation by S.V. Fedulov./Dzh. Gold, M.: Progress, 1990.-304 p. .
3. Zavalova N. D., Lomov B. F., Ponomarenko V. A. Image in the system of mental regulation of activity/N.D. Zavalova, B.F. Lomov, V.A. Ponomarenko, M., 1986. - 174 p. [In Russian].
4. Zamyatin D. N. Culture and space: Modeling of geographic images./D.N. Zamyatin, M.: Znak, 2006. — 488 p. [In Russian].
5. Zamyatin D. N. Modeling of geographic images: The space of humanitarian geography./D.N. Zamyatin, Smolensk: Oikumeny, 1999. — 256 p. [In Russian].
6. Kolotukha I., Ostapenko P., Andriian O. Perception studies of Ukrainian regions/I. Kolotukha, P. Ostapenko, O. Andriian. Available at: <http://tdukr.com/uk/pages/page/percepcijni-doslidzhennya-regioniv-ukrayini/>.
7. Novikov A. V. Cultural geography as a territory interpretation/A.V. Novikov//Issues of economic and political geography of foreign countries, Vyp. 13. Problems of social geography. M., 1993. [In Russian].
8. Pidhrushnyi H.P., Mezentsev K.V. Attractiveness for human habitation: methodological and applied aspects of research./H.P.Pidhrushnyi, K.V. Mezentsev//Ukrainian Geographical journal, 2015, №1, p.32-41. [In Ukrainian].

Specifics and consequences of formation perceptual and cognitive images of territory Ternopil region as a tool of development tourism and recreation in the region

S. O. Demianenko, Yu. A. Mushynska

Abstract. Goal. The specifics of formation perceptual-cognitive images of territories are investigated and their influence on recreation and tourism. Novelty. For the first time, an analysis of the formation of perception-cognitive images of Ternopil region by Ukrainians was carried out using the method of interviewing and visualization of the results obtained, as well as the main ways of regulating recreational and tourist activity in the region on the basis of the obtained data. The results of the research consist in the creation of figurative-geographical images that reflect the perception of potential tourists of the territory Ternopil region.

Keywords: perceptual and cognitive images of space, mental image, imaginative geography, imaginative-geographic research, Ternopil region.